

ÖZBEKİSTAN FOLKLORUNDA RÜYA MOTİFİ

CABBAR İŞANKUL

Rüya karmaşık bir süreçtir. Onu sıradan bir olay olarak kabul etmek yerinde olmaz. Rüya, insanın ruhî ve maddî hislerinin değişmesi sonucunda meydana gelir. Batı âlimleri; Freud, Fromm, Jung¹ ve başka âlimler rüyayı insan ruhunu öğrenmenin en önemli vasıtası olarak değerlendirmişlerdir. Rüyada görülenleri sembol olarak değerlendirme, sembolik dile temel olan XX. yüzyıl edebiyatı temsilcilerinden Joyce, Rrust, Kafka, Kamu, Sartre, Muzil, Hesse, Folkner, V.Volf, T.Volf ve Beckett'in eserlerine büyük bir tesir göstermiştir. Rüyadaki olayları sembol olarak görme yazarlara hayattaki olay ve hâdiseleri sembolik olarak yorumlama imkânını sağlar. İnsanın ruhî durumunu anlamada rüya önemli bir araçtır. Rüya ile ilgili olan, rüyanın ruhî ve cismanî tesirini anlatan yüzlerce hikâye meydana getirilmiştir ki bunların hepsinde rüyanın insan hayatındaki yeri incelenmiştir.

Sovyet edebiyatı devrinde rüya bahsine pek itibar gösterilmemiştir. Sonuçta, insan ruhunu inceleme ne edebî anlamda ne de psikolojik anlamda tam olarak ele alınmadı. Rüyada bulunan sembollerin önemi edebî sembollerden az değil, aksine rüyadaki sembolleri öğrenme, yorumlama, onlardan faydalanma, olayları sembollere geçirme kişiye zaman ve mekân sınırını aşırıp geçme maharetini öğretir. Bunun sonucunda da üslûp için geniş imkânlar açılır. Rüyayı tabir etme ve onu semboller ile yorumlama Türk halkının dünyaya bakışında çok eski zamanlardan beri mevcuttur. Türklerin eseri olan *Orhun Abideleri* bu fikrimizin delilidir.

“Uzun elbiseli (kadın) aynasını,
Elinden düşürüverdi.
Sabahleyin yakınıp ağladı,

1 Freud, S., *Psikanalize Giriş*, Moskova 1991 (Rusça).
Young, K., *Tahlil Psikolojisi*, St. Peretsburg 1903 (Rusça).
Fromm, E., *İnsan Kalbi*, Moskova 1992 (Rusça).

Geceleyin yakınıp ağladı,
Şunu bilin ki; bu hüznüldür,
Kesin kötüdür.”²

Rüyadaki kadının aynasını elinden düşürmesi, *Tabirname*'de kötülüğe yorulmakta ve bu olay meydana gelecek olan kaçınılmaz nahoşluktan haber vermektedir. Zira ayna kadının kısmetinin sembolüdür. *Orhun Abideleri*'ndeki *Tabirname*'de ev, at, deve, kurt, kuş, kartal, yılan, dağ, ağaç vb. çeşitli şekillerdeki semboller olarak yorumlanmaktadır.

Tarihin ünlü simalarından olan Emir Timur başından geçen bir olayı şöyle yazmıştır: “*Ben bir gün işlerimle meşgul olurken birden uyuyup kaldım. Rüyamda her tarafımı dehşetli cinler, domuzlar, çirkin erkekler, iğrenç kadınlar, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar kuşatmıştı. Ben bir korku ile uyandım ve hemen Şeyh Zeyneddin Ebubekir Tayabadi'ye bir mektup yazdım. Şeyh'ten şöyle bir cevap aldım; 'Senin rüyanda gördüğün korkunç mahlûklar senin günahlarındır. Eğer günah işlediysen hemen tövbe et.' Ben bu şeyhin dediklerini derhal yaptım ve sonra daha önceki rüyalara benzemeyen rüyalar gördüm*”.³

Önce şunu söylemek gerekir, Emir Timur rüyanın insan hayatı ve ruhu ile çok yakından alakalı olduğunu çok iyi idrak etmiştir. Rüya konusu ile hem tecrübeli bir psikolog gibi ilgilenmiş hem de gördüğü rüyayı yorumlattıktan sonra gereklerini yerine getirmiştir. Şeyh'in yukarıdaki yorumuna gelecek olursak, burada rüya sadece dinî açıdan yorumlanmıştır. Biz ise bunu bir edebî eser veya yazma edebiyatı olarak değerlendireceğiz. Tabirci rüyanın genel manzarasını yorumlamış, bizi ondaki semboller ilgilendirmektedir. Rüyadaki sembolleri şöyle yorumlamak mümkündür:

- Her taraf: Bu bize göre Timur'un saltanatının sınırlarıdır.

- Cin, domuz, çirkin erkekler, iğrenç kadınlar, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar: Bunları Timur'un hayatı ve ruhî dünyasından çıkan nesnelere yorumlamak gerekir. Rüyadaki hisler ister çocuklukta isterse yetişkinlikte olsun bunlar za-

2 “Ta'birname-”, Kadimi Hikmetler (Orhun Abideleri), Taşkent 1987.

3 *Sırh Alem* dergisi, S: 8, Taşkent 1991.

manla evrenselleşen sembollerdir. Timur, ne kadar cesur, iradeli, yenilmez bir komutan olsa da o da bir insandır ve bütün insanî hisler onda da vardır. Devletin başı olarak onu özellikle sınırlar telâşlandırmaktadır. Bu telâşı kendisi bile anlamadan korku ile şüphelenmektedir. Zira o kendi hayatından da daima şüphe içindedir. O bütün büyük şahsiyetler gibi bunu belli etmez, fakat o kadınlarla bile ilişkilerinde dikkatli davranmaktaydı. Bir komutan olarak ve bir insan olarak onun düşmanları rüyasında gördüğü şu varlıklardır:

- Cin (çeşitli şekillere girebildiği için onu yenmek zordur.)
- Domuz (daha çok nankör adamlar için kullanılır. Coğrafi bir sembol oluşu da mümkündür.)
- Çirkin erkekler (Timur kendi düşmanının şeklini kesin olarak bilmediğinden düşman olarak onun gözüne çirkin adamlar gelir.)
- İğrenç kadınlar (genelde bütün komutanların dostları ve kardeşleri ile arasının bozulmasına sebep kadınlar görülür. Bu olayın Timur'a da dirlik vermemesi mümkündür.)
- Yırtıcı hayvan ve kuşlar (Timur'un vasiyetinde ve mektuplarında "domuz" ve "hayvan" gibi ibarelerle karşılaşılmaktadır ki bunlar Timur'un düşmanlarına kullandığı en hiddetli sözlerdir.)

Kuşlar genelde iyi ve kötü haberlerin sembolüdür. Kuş insan ruhunun allegorisini, yırtıcı kuşlar acımasız insan ruhunu anlatır. Bu *Lisanü't Tayr* ve *Dar-bül Mesel'* de de görülmektedir. Bunların hepsi rüyaya kendi yansımasını vermektedir. Bu rüyayı yorumlayabilmek için bizim Timur'un rüyayı gördüğü andaki ruhî durumu hakkında bilgilere sahip olmamız gerekir. Rüyayı yorumlamak ise bize Timur hakkında kesin bir tasavvur verir.

Biz de büyük kişilerin hayatının psikolojik bakımdan az öğrenilmesinden dolayı rüyaların beyanından faydalanıp Timur'un ruhî durumunu öğrenmeye çalıştık. Bu yorum kesin doğrudur demiyoruz, ama semboller bize serbest gözlem imkânını verir ki biz de bundan faydalandık. Rüya, aklın insan ruhu hakkında semboller yardımıyla verdiği haberlerdir. Bundan şunu çıkarmak mümkündür; sahibi ile alâkalı olmayan bir rüya olamaz. Rüyanın sadece hayale değil, belki

bedene de tesir etmesi Doğu'da eskiden beri bilinmektedir. "Rüyasında dev, cin, vb. şeyleri görenler, ağır hastalığa tutulur" gibi görüşler vardır. Ve bu kişileri cinin veya devin çarptığı söylenir.

Rüya Türk halkının şifahî yaratıcılığında önemli bir yere sahiptir. İçinde rüya motifi olmayan masal ve destanlara çok az rastlanır. Folklorumuzu tam manasıyla öğrenmeden edebiyat bilimimizin seviyesini yükseltmek mümkün değildir. Halkın yarattığı masal ve destanlardaki rüya motifi insan ruhunun en önde gelen, en gerekli kısmı insanın iç dünyasının timsali olarak belirginleşir. Rüya insanı geçmiş ve gelecekte haberdar eder, unutulmuş hisleri tekrar hatıra getirir. Ruhî durumun hangi derecede olduğuna dair deliller verir. İnsanın ruhî dünyasının karmaşık, ağır ve sırlı olduğunu gösterir. Onu incelemek, hem sosyal bilimlere yükseltmeye hem de kendimiz hakkındaki aldatıcı tasavvurlardan sıyrılmaya yardım eder. Çünkü insan ruhundaki değişmeyi ilk olarak kendine doğru aksettiren rüyadır.

Şimdi *Alpamiş* destanında bulunan rüya motifine dikkat edelim: *Alpamiş çobanların arasında yatar ve bir rüya görür. Alpamiş'in aramakta olduğu yarı Barçın da bir rüya görür. Koşol adındaki mağarada doksan Kalmak'ın içinde bulunan Karahan Alp de bir rüya görür...*

... Barçın gördüğü rüyayı kanızı⁴ Suskuray'a anlatır.

... Suskuray seher vaktinde şöyle bir rüya gördüm:

1- Kible tarafından bir ay doğup geliyordu,

2- Ayın etrafında dört tane yıldız duruyordu,

Bu rüyanın yorumu nedir?

Bu rüyayı görenler benim gibi çaresizdir!

3- Yeryüzünü tutmuştu bir ejderha,

Kötü demeyin iyiye yorum ey kanızlar,

Bu rüyayı gören benim gibi kalemkaş,

Korktuğum için kaldırdım uykudan baş.

4 Kanız: Bakıcı, hizmetkâr.

- 4-5- *Beraber geliyor sarhoş devler ile ejderhalar,
Kötü demeyin iyiye yorun ey kanızlar.*
- 6- *Çöllerde göründü kırk ejderha,
Bir kartalı kaldıran kırk ejderha,*
- 7- *O kartal gelip düřtü karřıma,
Kanadının ucu değdi benim başıma,*
- 8- *Bir niceler tutup durdu elimden*
- 9- *Ejderhalar ısırtıp durdu dilimden.*
- 10- *Kaysar kaplan peyda oldu arkamdan,
Kaçsam bırakmaz sıkı tuttu belimden
Kötü demeyin iyiye yorun ey kanızlar.*
- 11- *Behmal Üy'ün⁵ çağaraęı⁶ yıkıldı,*
- 12- *Benim gibi bir hanımın zülfü dağıldı,*
- 13- *Ardımdaki çağbovat'im⁷ sarıldı*
- 14- *Açılan bu döşeğim toplandı"⁸.*

Rüyada ay ve yıldız görmek destanda, peygamberi ve onun sahabelerini görmek şeklinde yorumlanmıştır. Bu gayet tartışmalı bir yorumdur. Çünkü, bize göre destanın asıl mevzusu İslâmiyetten önce yaratılmıştır. Bu tahminimiz destandaki olay ve kahramanların psikolojisinden kaynaklanmaktadır. Zira, rüyadaki motifler mantıken birbirini tamamlamak zorundadır. Bize göre, rüyada ay görmek Barçın'ın ergenliğe eriştiğini anlatmaktadır. Çünkü metinden verdiğimiz örnekte peygamber ve onun sahabelerine bağışlanan bir durum yoktur. Olay Kalmaklar'ın Barçın'ın "elini tutup geldiği"⁹ zamanda meydana gelmiştir ki, olaya göre rüya sembolleri de ona bağlanmıştır.

5 Behmal Üy: Üzerine kadife serilmiş otaę.

6 Çaęaraę: Otağın tepesinde duran ve aileyi simgeleyen yuvarlak tahta kısım.

7 Çağbovat: Kızların evlenmeden önce saçlarına taktıkları boncuklu ip.

8 *Alpanuř*, G. Gulam Edb. ve Sanat Neřriyatı, Taşkent 1985.

9 El tutup gelmek: Bir erkeğin evlenmek istediği kızın elini tutup gelmesi.

Rüyadaki ayın kızın ergenlik çağına geldiğini anlatması halk arasında çok eskiden beri olan bir inanıştır. Bedendeki değişimin rüyaya aksetmesi de bilimde vardır. Halk, yıldızı ise kâh çocuk, kâh güzel günler olarak değerlendirir. Yani burada halkın ruhî durumu destana aksetmiştir. Rüyada halk tabirinin korunması makul bir olaydır. Şimdi sonra bulunan semboller ile mantığa bağlılığı görelim. Yukarıdaki metinde görüp çıkardığımız on üç tane daha sembol vardır. Barçın bu rüyayı, Kırk Alp'in onu karılığa tutup zorbalık ettiği zamanda görmüştür. Bundan dolayı zorbalık, -sarhoş deve, kırk ejderha, ejderhaların Barçın'ın dilini ısırması, çöl gibi- birçok sembolle temsil edilmiştir. Sarhoş deve ile kaplan aynı manayı temsil etmektedir. Fakat rüyada Kalmaklar'ın Barçın'ın gönlüne giremeyişinden dolayı bu hissî durum sarhoş deve şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu iza-ha itiraz etmek isteyen kişilerin olması mümkündür. Fakat şunu söylemek gerekir ki ergenliğe erişmiş herhangi bir genç kız, kendini her çeşit shevî arzularından koruma içgüdüğü ile terbiye edilir. Kız düürücü olarak gelen kişiyi gördüğü zaman bu içgüdü kızın şuurunda uyanır ve istekliyi kendi hayalindeki erkek ile kıyaslar. Barçın'ın rüyasında da bu durum aynen meydana gelmiştir. Sarhoş deve ve kaplan, meyletme ve aks temayüllerinin sembolleridir.

Metinde yine önemli üç tane sembol vardır ki, bunlar ağabey-kardeş tartışmasından sonra Kalmak yurduna gelmiştir. Baysarı'nın kısa zamanda göç mallarını yine toplaması göçe ait bir işaret olarak değerlendirilir. Barçın rüyasında, yeniden çağırağın yıkılmasını, zülfünün yayılmasını döşegin toplanmasını görmesi göçün başladığını önceden haber almasıdır. Destanın başından sonuna kadar devam eden bu süreç işte bu rüyada açıklanmıştır.

Buna benzer örnekleri Türk halkının sözlü yaratıcılığından istenildiği kadar vermek mümkündür. Halkın yarattığı masallardaki, destanlardaki sembol ve rüyaları yorumlama millî tefekkür derecesini anlama açısından büyük bir öneme sahiptir. Çünkü, bu sembollerde halkın millî tefekkürüne ait yaratıcılık tasavvuru ve fantastik kabiliyeti yatar ki, bunlar halkın manevî tarihini ve ruhî dünyasını öğrenmede önde gelen faktörlerden birisidir.

AKT. SELAMİ FEDAKÂR